

Orgaan van de „Vereniging Vrienden van de Zaanse Schans”

Redactie: Parkstraat 44, Zaandam

Administratie: Zonnewijzerspad 8, Zaanse Schans

Versijnt 3-maandelijks

DECEMBER 1974 No. 52

De Kalverpolder en Haaldersbroek

Ons naburige dorpje is Haaldersbroek. Wij vonden de heer Hollebeek, die de geschiedenis van polder en broek schrijft, bereid onderstaand gedeelte af te staan voor publiciteit.

Hoewel er in de loop der tijden nogal het een en ander over de polder en Haaldersbroek is gezegd en geschreven en ook over het karakter en de levenswijze van de bewoners van Haaldersbroek*), heb ik gepoogd bij de bewoners zelf iets in de herinnering terug te roepen en even stil te staan bij hun gewone dagelijkse leven en arbeid, huwelijk enz.

Dit zullen geen wonderverhalen zijn; de Haaldersbroeker was over het algemeen een eenvoudig mens. Er waren niet vele rijken en niet vele edelen onder, hoewel er wel enkele kooplieden en moleneigenaars hebben gewoond. Er is door deze mensen gewoon gewerkt voor hun dagelijks brood, verder hebben velen in de loop der jaren geprobeerd om in hun vrije tijd, indien zij die nog hadden, er iets bij te verdienen door het houden van enkele stuks vee e.d.

Doordat Haaldersbroek vrij ver van het centrum van Zaandam verwijderd was, ontstond er een zekere isolatie. Zij waren meer op hun gemeenschap aangewezen, mede door de weinige vervoersmogelijkheden. Daardoor konden zich vaak goede eigenschappen ontwikkelen: gehechtheid aan elkander en medeleven met elkaar in blijde en droeve dagen; hulpverlening wanneer dit nodig was. Deze eigenschappen hebben zich inderdaad bij hen ontwikkeld en kwamen ook telkens naar voren. Kunnen wij nu zeggen dat het allen zulke beste brave mensen waren? Natuurlijk niet, ook zij hadden, zoals elk mens hun verkeerde neigingen. Een zekere geïsoleerdheid kan ook zijn schaduwzijde hebben n.l. te weinig gelegenheid voor ontspanning en soms een tekort aan mogelijkheden voor ontwikkeling.

Week nu de bewoner van Haaldersbroek zo ver af van hen die meer naar het centrum woonden? Ik dacht van niet. Hij leefde waarschijnlijk iets eenvoudiger, was arbeidzaam en gehecht aan gezin en ouderlijk huis. Ook gehecht aan de plek waar hij woonde. Velen hebben telkens getracht om bij huwelijk zich hier te vestigen. Wel heeft de

weinig gelegenheid tot contacten met de buitenwereld naar ik meen ertoe bijgedragen dat het aantal ongehuwden, vooral vroeger vrij groot was. In deze gemeenschap kon men dan waarschijnlijk de goede partner niet vinden. Ook dit is natuurlijk sterk veranderd; heel het levenspatroon van de Haaldersbroeker is gewijzigd, mede door het feit, dat de arbeidsmogelijkheden voor de meesten buiten Haaldersbroek kwamen te liggen.

Haaldersbroek was en is nog een Rooms Katholieke gemeenschap. Het was in de 17e, 18e en 19e eeuw het centrum van het R.K. kerkelijk leven van de omtrek; zoals van de Wijde Wormer, Koog a.d. Zaan, Zaandijk en een gedeelte van Zaandam. Het wonen in een gemeenschap van gelijkgezinden, kan soms gevaren met zich brengen inzake geloof en leven en tot een zekere vervlakking leiden, hoewel dit niet altijd zo behoeft te zijn.

Daar Haaldersbroek in de Kalverpolder ligt en het leven van de bewoners door hun arbeid vaak bij de polder was betrokken, lijkt het gewenst om in korte trekken iets van deze polder en zijn geschiedenis te vermelden. Op een kaart van 1575 van Joost Jansz Beeldsnijder, zien wij de polder liggen als een eiland. Ten oosten omspoeld door het water van de toen nog onbedijkte Wijde Wormer en aan de noordzijde door de Cleinne of wel Enge Wormer; ten westen was de Zaan en ten zuiden de Braak en de Poel. Over de toestand van dit eiland valt weinig te zeggen. Uit de verticale opbouw van de bodem valt natuurlijk wel het een en ander te reconstrueren. Bij een bronboring in 1957 op het Zuid Oostelijk terreingedeelte van fabriek „De Halve Maan” van de firma Schoenmaker vond men tot 2 meter diepte aangevulde grond, daarna tot 2 m. 40 klei, dan tot 5 m: veen en daarbeneden klei-zand of fijn blauw zand met schelpen. Verder tot 35 m diepte allerlei zandlagen.

Omdat het terrein telkens was opgehoogd vond men dus eerst de 2 m. aangevulde grond. De 0,40 m dikke kleilaag vindt waarschijnlijk zijn verklaring mede hierin, dat

*) zie b.v. daarvoor A. v. Braam: "Haaldersbroek, sociogram van een Zaandamse buurtschapsbevolking"

toen de polder nog onbedijkt was en de Zaan en de Poel in de winter vaak het land overspoelden, er een afzetting van klei plaats had. Verder de polder in wordt deze afzetting steeds minder en vinden wij meer zwarte teelaarde. Mede hierdoor ligt het land langs Poel en Zaan hoger uit het water dan verder in de polder. Deze kleilaag is over het algemeen niet zo best en wordt in de regel aangeduid met de naam kattenklei. Door bewerking en bemesting ontstaat wel verbetering en dan is de grond geschikt te maken voor groententeelt. De daaronder liggende veenlaag van 2,60 m dikte spreekt ons van een welige plantengroei.

Naar men aanneemt (Zie Historische Atlas van de Zaanlanden) heeft deze laag zich vóór en tijdens het begin van onze jaartelling gevormd. Hoewel dit veen waarschijnlijk gedeeltelijk als hoogveen is ontstaan, wordt het nu laagveen genoemd, omdat het door zakking van de bodem of rijzing van de zee en inklinking nu onder A.P. is komen te liggen. Al de andere lagen wijzen er wel op, dat ook in deze omtrek de landen steeds weer werden overspoeld door de zee of zelfs vroeger een zeebodem vormden. De geologie heeft op dit gebied verschillende theorieën ontwikkeld.

Wanneer voor het eerst vermeld?

Wanneer vinden wij voor het eerst iets vastgelegd over de Kalverpolder en Haaldersbroek? Dit is een moeilijke zaak. Loosjes zegt in zijn „Beschrijving der Zaanlandsche dorpen”, dat bij de dorpen die bijdroegen tot het leggen van de Dam te Zaandam, ook Haaldersbroek was aangeslagen voor 100 maden. Hij vermoedt, dat de Dam er reeds vóór 1388 heeft gelegen, maar zéker was hij ervan, dat in het jaar 1396 deze dam bestond, omdat van dát jaar die aanslagen bekend zijn.

Volgens Dr A. v. Braam zou de Dam in 1311 er al geweest zijn, omdat in dat jaar te Oost-Zaandam een kapel werd gesticht. Volgens hem mogen wij aannemen, dat aan het eind van de 13e eeuw, of het begin van de 14e de Dam werd gelegd. In die tijd horen wij dus voor het eerst iets van de Haaldersbroekers.

Nu nog iets over de naam Haaldersbroek en de naam Kalverpolder. In de loop der jaren zijn hierin wel enige veranderingen geweest. Op een overzichtskaart van het baljuwschap van Kennemerland, van 1718-1726 en op een kaart van het „Hoogheemraadschap van de uitwaterende sluizen in Kennemerland en West-Friesland” van het jaar 1745, staat „t Calf” en daarnaast „van outs Hallaertsbroek”. Tegenwoordig spreken wij van „de Haalerbroek of Kalverpolder”. Wat is de oorsprong van deze naam? Vóór 1795 behoorde Oost-Zaandam en ook Haaldersbroek en dus ook de Kalverpolder onder de Banne van Oostzaan. Het noordelijk gedeelte van Oostzaan had en heeft nog de naam „Haal”. Omdat de polder vrij dicht bij de „Haal” lag en het land laag was, is de naam ontstaan die de betekenis had van: laag-moerassig land van de Haal d.i. *broek van de Haal*. In 1440 schijnt de naam Calf voor het eerst weer voor te komen. Het is niet met zekerheid te zeggen, welke betekenis deze naam heeft. Uit oude stukken blijkt vaak, dat Haaldersbroek „t Calf” wordt genoemd.

Velen denken hierbij aan het afbrokkelen of afkalven van land door het water, waarbij dan in dit geval gedacht wordt aan het afkalven van het land tussen de Poel en de Wijde Wormer waardoor de Braak zou zijn ontstaan, ten zuiden van de Kalverpolder. Die mogelijkheid bestaat: volgens Dr. A. van Braam is het beslist ondenkbaar, dat de Braak zou zijn gegraven. Over de Braak wordt reeds in

een charter van 19 maart 1415 van Graaf Willem gesproken over een „uijterdijck” strekkende aan de zuijtzijde van de Braecke” en . . . schrijft Dr. van Braam in die tijd groef men geen kanalen; er was zeker geen behoefte aan.

Administratief behoorde de polder tot 1795 tot de Banne van Oostzaan. Deze banne was ingedeeld in 4 Vierendelen te weten: Het Zuideinde van Oostzaan met dat van Oostzaandam, de Middel van Oostzaan, de Middel van Oostzaandam en tenslotte de Haal met het Kalf. Het bestuur van de banne bestond uit 4 Burgemeesters, 7 Schepenen en 15 Vroedschappen. De door elk vierendeel gekozen regenten vormden tevens het bestuur in de plaats hunner afvaardiging. De Dorpen vormden één heemraadschap en jurisdictie, terwijl de financiën gezamenlijk werden geregeld. Het Kalf had een eigen burgemeester; in 1625 is sprake van een burgemeester en een oud-burgemeester van het Kalf.

De omdijking

Door het omdijken en droogmalen van de Beemster in 1612, de Purmer in 1622, de Wormer in 1626 en de Schermer in 1632 kwamen er belangrijke waterstaatkundige veranderingen n.l. dat in het omliggende land door het uitgemalen water, het waterpeil omhoog ging hetwelk verdrassing tot gevolg had. Vooral toen men reeds in 1625 het water uit de Wormer begon te malen. De burgemeesters en oud-burgemeester van het dorp Wormer en 't Calf verzonden toen de volgende attestatie:

„Wij Jan Claesz Ionesz, Burgemeester van Wormer en Dirck Cornelisz Calff, oudt burgemeester aldaer, atesteren ende verclaeren by de eedt, uijt stuk van ons offitie gedaen, ten versoucke Dirk Dircksz, burgemeester van 't Calff en Jan Dircksz, oudt burgemeester aldaer, waerachtigh te weten dat de landen van gemelde requiranten ban mette landen van Wormer en Jisperban met het water een en gemeen liggen en dienvolgens midts het uitmalen van 't water uyt de Wormermeer met even zo veel bezwaard worden als die van Wormer en Jisp voornoemd”.

Hieruit blijkt dat in die tijd Dirk Dircksz burgemeester en Jan Dircksz oud-burgemeester van Calff was.

In 1644 blijkt Cornelis Dircksz burgemeester van Calff te zijn. In dat jaar werden door de Staten van Holland de R.K. Kerken gesloten en elke R.K. activiteit verboden. Op Haaldersbroek gingen de Rooms Katholieken toch door met het houden van geheime bijeenkomsten. Toen dat ontdekt werd, kwamen dienaren van het gerecht en de burgemeester van 't Calff, Cornelis Dircksz, de zaak onderzoeken en toen bleek, dat de bijeenkomsten in het huis Griet Gorisse werden gehouden, verzegelden zij deze woning. De hiervóór genoemde burgemeester was vrij zeker bewoner van Haaldersbroek, want bij een verzoekschrift in 1636 van 32 ingelanden van de Kalverlanden, een Ridder-schap, Edelen en Steden van Holland en West Friesland (waarbij zij verzochten om te mogen bedijken), komt ook Dirk Dircksz voor.

De Kalverlanden waren tot die tijd nog steeds onbedijkt. Hoewel men vóór de bedijking in de winter — vooral bij harde N.W. wind — hinder van hoog water in de polder zal hebben gehad, wordt dit na de bedijking en droogmaling van het Wormermeer en de Enge Wormer, een onhoudbare zaak. In 1636 wordt dan ook het verzoekschrift opgesteld, waarvan genoemde burgemeester ondertekenaar

is en waarbij men toestemming vraagt tot bedijking van het land.

Op 26 september 1637 krijgt men oktrooi voor de bedijking en wij mogen stellen, dat in 1637 en 1638 de bedijking tot stand gekomen is. Maar deze bedijking bracht meerdere werkzaamheden mee. Men moest ook gaan zorgen voor bemaling van de polder en tevens zorgen voor een doorgang door de dijk voor de vaart naar en uit de polder. Men heeft

toen de watermolen „het Pinksternakel” laten bouwen. Boersma zegt in zijn boek „Duizend Zaanse Molens”, dat de molen in 1636 zou zijn gebouwd, dus in het jaar van de omdijking. Het is natuurlijk wel mogelijk, dat direkt na het verzoek is bedijkt en gebouwd indien vóór de officiële vergunning, reeds toestemming was gegeven om met de bedijking en de molenbouw te beginnen.

Kl. Hollebeek

Het verschil tussen eenen kwibus en eenen gek

Ik moet aannemen dat de meeste van onze lezers bij het lezen van de titel van dit artikel denken aan een lastige, vervelende vent en aan een krankzinnige. Zelfs van Dale zal hen daarin gelijk geven.

Maar timmerlieden uit de 18e en 19e eeuw verstonden er in hun eigen jargon totaal iets anders onder. In onze eeuw is daarvan alleen het woord „gek” blijven voortleven, als benaming voor een draaibare schoorsteenbeeindiging van gegalvaniseerd ijzer, die de trek in de schoorsteen moet bevorderen.

Maar zo goed als in de molenbouw alles van hout was, wat men later in gietijzer en staal zou transporteren, zo waren in de 18e- en 19e eeuw deze eenvoudige mechaniekjes grotendeels van hout. In de Zaanstreek zullen er vele aanwezig zijn geweest. De laatst overgeblevene bevindt zich nog steeds op het raadhuis van Zandijk, echter alleen zichtbaar vanaf de Zaan. Staande op het glop aan de Zaanse Schans heeft men er een goed gezicht op.

Bij de overplaatsing van het Noorderhuis (zie het nr. van juni) is er op de keukenschoorsteen weer een houten gek aangebracht, waar hij blijkens een oude foto altijd had gestaan.

Waartoe diende nu eigenlijk een gek en een kwibus? De turf, de toenmalige brandstof, gaf weinig warmte zodat de rookgassen in de lange schoorsteenkanalen te veel afkoelden om een goede trek te waarborgen. Het was daarom zaak inslag van regen en wind te voorkomen. En daartoe bracht men een gek of een kwibus bovenop het schoorsteenkanaal aan. Beide bestonden uit een draaibare kegelvormige kop, aan één zijde open om de rook door te laten, die door een windvaan op de wind werd gehouden. De rook werd als het ware in de richting van de wind uit de schoorsteen gezogen, terwijl de regen door de kap belet werd in de wijde schoorsteen te vallen.

Bij het reconstrueren van de gek voor het Noorderhuis hebben wij kunnen steunen op de gegevens, vermeld in een uit 1829 daterend leerboek „Beginselen van het bouwkundig teekenen” geschreven door Wijbrand Tollenaar, architect en oud-timmerman te Amsterdam, een boek sinds generaties in het bezit van mijn familie.

Daarin lezen we dan het antwoord op de aanhef van dit artikel.

„Het verschil tusschen eenen kwibus en eenen gek is daarin gelegen, dat de omtrek des eersten ruim 1/4, en die des laatsten bijna 3/4 van dien eens cirkel bevat”.

J. Schipper

Jaarverslag 1973 - 1974

Het jaar 1973 is weinig spectaculair geweest, derhalve kan het verslag kort zijn.

Momenteel wordt „anno 1961” verzonden naar 1082 adressen, waarvan 14 in het buitenland. Het ledental ondervindt niet zo veel verandering. De op 18 augustus gehouden Zaanse Jaarmarkt heeft 11 nieuwe leden opgeleverd. Verheugend was, dat deze markt ons nogal financieel gewin heeft bezorgd. Vooral de verkoop van antieke (niet-gave) tegels heeft daartoe bijgedragen. De totale opbrengst was (inclusief de verkoop van vrij veel plaatwerk) f 2200,—. Dit forse bedrag kunnen we goed gebruiken daar de verenigingskosten groter zijn geworden en er toch een zo groot mogelijke soms gelds aan de Stichting afgedragen moet kun-

nen worden. Dit jaar was die afdracht f 12.000,—.

In het afgelopen verenigingsjaar heeft het bestuur een ledenwerfactie ondernomen, door aan een grote groep van in Noord-Holland woonachtige architecten, propagandamateriaal te sturen. Het resultaat stelde iets teleur: 6 nieuwe leden. Prettig is te mogen vermelden dat door de persoonlijke inzet van enkele leden (o.a. de heren Metselaar en Zonjee) er nog een redelijk aantal nieuwe leden bij is gekomen.

„Kontakt Milieubeheer Zaanstreek” dat zich beijvert de Zaanstreek leefbaar te houden, heeft de Staatssecretaris van C.R.M. verzocht haast te maken met de verwerving van de „Kalverpolder” door Staatsbosbeheer. Ter ondersteuning van dit verzoek heeft het bestuur van onze vereniging een adhaesiebetuiging aan de regering gestuurd.

Financieel overzicht 1973-1974 van de Vrienden Zaanse Schans

Saldo 1-10-1973	f 12.945,80	Kosten verzending Anno	f 634,26
Contributies 981 leden	„ 13.578,50	Drukkosten Anno	„ 2.839,20
Giften	„ 286,75	Boerejonker adrespl. etc.	„ 382,33
Verkoop mappen etc.	„ 1.612,34	Secr./penningmeester	„ 69,41
Verkoop tegels Folkloredag	„ 1.753,65	Naar Stichting „Zaanse Schans”	„ 12.000,—
Rente spaarbank	„ 225,06	Saldo	„ 14.476,90
	<u>f 30.402,10</u>		<u>f 30.402,10</u>

Verslag jaarvergadering maandag 7 oktober 1974

Tijdens de opening van de vergadering kon de voorzitter het woord richten tot een 60-tal aanwezigen. De avond zou in het teken komen te staan van het in aantocht zijnde „Monumentenjaar 1975”. Daartoe was als inleider aanwezig de heer H. E. Smaal, die als hoofd van de afdeling voorlichting verbonden is aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

De voorzitter memoreerde dat de propaganda niet naar wens van het bestuur verloopt. Hij wekte op tot medewerking aan de ledenwerving en tot stimulering van de activiteiten om meer inkomsten voor de vereniging te verkrijgen, want we zijn een instelling beogende propaganda en financiële steun (met het accent op het laatste).

Na de inleidende woorden van de voorzitter volgden de voorlezing van het jaarverslag 1973-1974 en het verslag van de vorige jaarvergadering. Vervolgens kon de penningmeester de financiële gang van zaken uiteenzetten. Hij deed een oproep tot contributieverhoging. Dit verzoek is zeker bestemd voor die leden die per jaar f 10,— betalen, aangezien een groot deel van dit bedrag wordt besteed aan het drukken en verzenden van „Anno 1961”. Het bedrag dat overschiet om de Stichting te steunen, wordt daardoor wel wat gering.

Teneinde een vrijwillige contributieverhoging mogelijk te

maken overweegt het bestuur komend jaar het betalings-gedeelte van de accept-girokaarten niet te voorzien van het contributiebedrag, doch dit alleen te vermelden op de rechter strook. Op een begeleidend briefje zal aan de leden de wens kenbaar worden gemaakt, het bedrag naar eigen inzicht in te vullen.

Het bestuur moet zich nog beraden over de aan de Stichting over te maken som gelds. Waarschijnlijk zal het f 12.500,— zijn.

De heren Bouman en IJskes die als bestuurslid aftredend waren, werden met grote eenparigheid van stemmen herkozen.

Na de pauze was het woord aan de heer Smaal. Hij vestigde de aandacht op een respectabele hoeveelheid op handen zijnde evenementen die alle in het teken staan van het „Monumentenjaar 75”. Hij gaf een uiteenzetting over de tot standkoming van de monumentenlijsten, en ook over de subsidiëring ten behoeve van restauratiewerkzaamheden. Daarna vertoning van twee films. De film getiteld „Monumenten ons een zorg” was bijzonder indringend. Hij was in Nederland opgenomen in opdracht van Monumentenzorg. De tweede film („A future for the past”) werd in Engeland verfilmd en had helaas een in het Engels gesproken toelichting, waardoor de film aan zeggingskracht inboette. Het nam echter niet weg dat deze documentaire zeer boeiend was.

Verkoop tegeltjes

De vereniging heeft de beschikking gekregen over een hoeveelheid antieke tegeltjes die min of meer beschadigd zijn. De verkoop hiervan was een succesvol gebeuren op de Zaanse Jaarmarktdag. Voor de leden, die niet in de gelegenheid waren deze jaarmarkt te bezoeken, hebben wij nog weer de hand kunnen leggen op een partijtje niet-gave exemplaren.

Voor AL ONZE leden wordt nu op zaterdag 11 januari

1975 een speciale verkoopdag gehouden en wel van 10-12 en 2-4 uur op het adres Zonnewijzerspad 8, Zaanse Schans. Voorverkoop is niet mogelijk. Over de verkoop kan geen correspondentie gevoerd worden. Opzenden per post is niet mogelijk.

Wij hebben geen lidmaatschapkaarten. U gelieve dus Uw envelop van dit orgaan mee te nemen, want wij willen ditmaal uitsluitend onze leden in de gelegenheid stellen om te kopen.

Oude nummers anno 1961

Wij willen weer de gelegenheid openen om oude nummers van ons orgaan te bestellen. Van No 21 af tot No 51 zijn nog originele exemplaren verkrijgbaar à 0,50 per stuk. Van de nummers 1 t.m. 20 zijn alleen foto-copiën verkrijgbaar à f 1,— per stuk.

Port voor 1 ex. f 0,30; voor 1 t.m. 4 ex. f 0,50, voor 1-9 ex. f 0,75 en voor 1 t.m. 20 ex. f 1,10. Voor meerdere exemplaren f 2,—.

Bestellingen gaarne bij vooruitbetaling te voldoen, met vermelding van het gewenste op de girokaart.

Er is ook nog een mogelijkheid om een volledig orgaan in twee opbergmappen van handgeschept bord te bestellen. Totaalprijs f 40,— + f 3,75 porto. Uiteraard zijn hierbij

20 fotocopiën.

Men gelieve te gireren op postrekening nummer 626379 van de 2e secretaris B. IJskes, Zonnewijzerspad 6, Zaanse Schans, Zaandam.

Gaat U verhuizen?

Vergeet U dan niet ons een adreswijziging te zenden! U bespaart ons veel moeite. Er is toch al zoveel werk aan een adressenbestand van 1050.

Vereniging „Vrienden van de Zaanse Schans”

Goedgekeurd bij K.B. van 16 augustus 1967

Secr.: R. de Hoog, Zonnewijzerspad 8, Zaandam

Penningmeester: J. Benjamin, T. Slagterstraat 1, Westzaan
Postgiro 742899 ten name van:

Penningm. Ver. Vrienden v. d. Zaanse Schans, Westzaan.

